

Bodnár IlonaSimmelweis Egyetem, Testnevelési és
Sporttudományi Kar

Mi, testnevelési tanárnők

Egy szakma kollektív női identitásának kialakítása

A nőtörténetírás fontos kutatási területe a nők megjelenése az egyes foglalkozásokban, a női szakmai identitás feltárása. Ennek a publikációnak is ez a célja: bemutatni a két világháború között a Testnevelési Főiskolán diplomát szerzett tanárnők munkáját. A kor vezető szakmai folyóiratában, a Testnevelési Tanárok Közlönyében 1933 és 1944 között megjelent cikkeiket elemezve feltárjuk véleményüket a szakma gyakorlásáról, az iskolai leánytestnevelésről és a nők sportolásáról.

A pedagógus szakma elnöiesedésének témáját már sokan, sokszor tüzték tollukra. A nemi fordulat okait és következményeit vizsgáló, döntően a közelmúltra koncentrááló publikációk számának növekedése ellenére a neveléstörténeti írások között viszonylag kevés olyan művet találunk, mely a nők szakmai előtörténetével foglalkozik. A nőtörténetírás épp ezt az aránytalanságot szeretné felszámolni: a női „mi-történetek” megírásával kiegészíteni az eddigi férfi „mi-elbeszélések”-et, bemutatni a társadalom különböző területein szerveződő női közösségeket. E publikációban egy szakmai érdekvédelmi szervezet, a Testnevelési Tanárok Országos Egyesületén (a továbbiakban: TTOE) belül működő Női Bizottság munkájáról, az 1930-as évek vezető testnevelő tanárnőinek a tevékenységéről lesz szó. Arról az időszakról, melyről a szervezet jelenkori munkáját bemutató könyv azt a megállapítást teszi, hogy az egyesület változó hatékonysággal működött. (1) Ha a női „mi” szemszögéből tekintünk ezekre az évekre, akkor egyértelműen a siker, a szakmai előrelépés jellemzi a második világháborút megelőző éveket. Ekkor kezd el tanítani az 1925-ben alapított Testnevelési Főiskola (a továbbiakban: TF) női hallgatóinak első nemzedéke. Ők dolgozzák ki a foglalkozás hazai női szerepfelfogását, modelljét. Ezt a folyamatot elemzem a Testnevelési Tanárok Közlönyében – az egyesület folyóiratában – 1933 és 1944 között megjelent cikkeik alapján. (2) Elemzésem azonban nemcsak a nőkről szóló társadalomtörténeti írásokhoz kíván kapcsolódni. A szakma történetét eddig a képzés szemszögéből dolgozták fel: a nevelés- és a sport(politika)történet is a felsőoktatási intézményekre koncentrált. (3) E felfogást kiegészítve a foglalkozás hétköznapijait, a professzió gyakorlati megvalósítását szeretném előtérbe helyezni, a diploma megszerzését követő időszakot feltárni.

A diplomás testnevelési tanárnő

A folyamatos fejlődés ellenére az általunk tárgyalt időszak lezárásáig két probléma mindvégig jellemző marad az iskolai testnevelésre: a létesítmény- és felszerelési hiány, illetve a testnevelő tanárok szakmai elismeréséért, egyenjogúsításáért folytatott küzdelem. Amikor 1868-ban báró Eötvös József kötelező tantárggyá teszi a testgyakorlást, akkor a végrehajtás egyik akadálya a tanárhiány. Ezt kiküszöbölendő a Nemzeti Torna Egylet (a továbbiakban: NTE) kezdi meg a tornatanítók kiképzését, és 1871-től rendszeresen tartanak tanfolyamokat. A végzős hallgatók ugyan államilag elismert diplomát kapnak a társadalmi szervezetként működő NTE-től, de a gyakorló tanítók sem anyagiakban, sem er-

kölcsiekben nem kapják meg az őket megillető megbecsülést. Ezért a Magyarországi Tornatanítók Egyesülete 1883-ban javaslatot tesz egy országos tornatanítói képzőintézet felállítására, ahol a többi tanárhoz hasonló minőségű és időtartamú képzésben részesülne, mivel oktatásuk hiányosságában látják egyenjogúsításuk legfőbb akadályát. (4) A TF lesz ez az intézmény, amely csak 1925 novemberében kezdi el működését, de rögtön az első évfolyamára 44 női hallgató is bekerül. Ez a szám azért nem meglepő, mert a kor más felsőoktatási intézményeivel ellentétben a TF szabályzata nem korlátozza a felvehető nőhallgatók számát. Ugyanakkor felfedezhető annak a tendenciának a kezdete is, hogy a harmincas években az egyetemeken helyett egyre több nő választja a főiskolai tanulmányokat. (5) A főiskolát végzők között többségben vannak azok, akiknek szándékukban áll a munkavállalás, és az oktatás- és a sportpolitika is támogatja a testnevelési tanárnők (közép)iskolái alkalmazását. A két világháború között ugyan a nők még mindig rosszabbul iskoláztak, mint a férfiak, de az alsóbb szinteken már minimálisra csökken a két nem közötti különbség. A közoktatás egyre nagyobb figyelmet szentel a leányoknak és ezen belül testnevelésüknek is. A fokozódó politikai érdeklődés motívumai közül feltétlenül ki kell emelni az I. világháború kényszerű tapasztalatait és a nők beáramlását a munkaerőpiacra.

Az első világháború időszaka a testnevelési tanárnők számára két szempontból is változást hoz. Ekkor kezd el általánossá válni a hazai iskolákban a dán-svéd tornarendszer. Az NTE-képzés alapját adó német felfogással szemben ez sokkal kedvezőbb a leányok számára, mert nagyobb hangsúlyt fektet a játékokra és a szabadtéri sportokra, jobban figyelembe veszi a tanulók életkorát és fizikai adottságait. Ugyanakkor a hadbavonult férfitanárok helyett még a fiúiskolákban is nőket kénytelenek alkalmazni:

„...tekintélyes volt tehát azon testnevelési tanárnők száma, akik a háború alatt léptek először a főváros szolgálatába s az újonnan bevezetett svéd tornarendszer tanításának módszerével még nem voltak tisztában. E tanerők részére a tanács 1916. év december hó 1-től 1917. év március hó végéig négyhónapos svédtrónatanfolyam tartását tette kötelezővé.” (6)

A húszas években a pedagógia egyre nagyobb figyelmet szentel a játékoknak és a játékos foglalkozásoknak az iskolai nevelésben. Ez szintén olyan változás, amely majd több lehetőséget biztosít a nőknek. Röviden ezek lettek volna azok a „történeti” biztosítékok, amelyek támogatást jelentettek a testnevelő tanári pályán a nők számára. Ezekről az előremutató jelenségekről meg kell jegyeznünk, hogy illeszkedtek a kor nőképéhez, a nők hagyományos társadalmi szerepéhez, így kevesebb konfliktussal jártak, könnyebben felvállalhatók voltak.

A TTOE Női Bizottsága

Az erőteljesen férfi irányítású szervezeten belüli női ténykedés vizsgálatához is elengedhetetlen a társadalmi nemekre vonatkozó szerepfelfogás ismerete, hisz a Női Bizottság mozgásterét alapvetően nem maga a szervezet határozza meg, hanem a társadalom nőkkel és sportolásukkal kapcsolatos normái és elvárásai. A Trianon utáni legfontosabb értelmezési, viszonyítási kategória, a „nemzeti keret” befolyásolja a nők sportolása esetében is a közgondolkodást. A sportpolitika csak addig támogatja a lányok és a nők sportolását, amíg az a legfontosabb női hivatás, az anyaság szerepére készít elő, azt segíti. A nőiesség hagyományos felfogásával nem összeegyeztethetők azok a tevékenységek, így sportágak sem, amelyekben a versengés, a másikkal való küzdelem, a testi kontaktus dominál. Azoknak a mozgásformáknak a nyilvános gyakorlását ajánlják a nőknek – és azok szerepelnek a leányiskolák tantervében is –, melyekkel az esztétikus, szép női test alakítható ki. Ilyen például a torna, a szabad levegőn üzhető sportágak, mint a korcsolyázás. Az úgynevezett férfias sportágaktól azért tiltják a nőket, mert nemcsak a közfelfogás, de

az orvosok szerint is negatívan hat a gyermekvállalásra, ha a nők fizikálisan és pszichésen is egyre férfiasabbá válnak. Az I. világháborút követően a (sport)politika a nők sportolását ugyanolyan fontosnak tartja, mint a férfiakét, de alárendeli a nők eredendő élethivatásának, a „fajfenntartásnak”, a „nemzetfenntartásnak”. A férfiakkal ellentétben a sport nem szabadidős, hanem csak szabadabb tevékenysége lesz a nőknek, ahol a fizikai és az esztétikai határokat még mindig a férfiak húzzák meg. (7) A TTOE kezdeményezése – a Női Bizottság létrehozása – tehát nem tekinthető úttörő vállalkozásnak, mert csak lépést tart a fejlődéssel, illetve szervezeti felépítésében is tükrözi az iskolai testnevelés nemi alapon történő megosztottságát.

A női szervezetek működését alapvetően befolyásolja, hogy önálló, csak nőket tömörítő szervezetként működnek-e, vagy betagozódnak egy már meglévő keretbe. Esetünkben ugyan az utóbbi áll fenn, de elkerüli azt a gyakori csapdahelyezetet, hogy a szervezet felé a vezető, a közvetítő személy férfi legyen. Ez azért lényeges, mert az ilyen bizottságok egyik szerepe az, hogy a nők megtalálják saját hangjukat, megtanulják az érdekeik képviselését. Férfi felügyelet nélkül dolgozhassák ki a testnevelő tanárnők kollektív identitását, ami az előbb sorolt képességek mellett magában foglalja egy, a szervezeten belüli hálózat kiépítését is. Ez a formális kapcsolatrendszer lehetőséget ad a tapasztalatok átadására, a problémák megbeszélésére, amelyek épp a nemi alapon elkülönített testnevelés és sport miatt teljesen eltérhetnek férfi kollégáikéitól. „Nőszemközt” vitákban kialakított véleménnyel tudnak a szervezet egésze elé lépni. Ez a támogató erőter számukra azért is fontos, mert egy férfiak által létrehozott konstrukcióban nem elszigetelten, egyedül kell alkalmazkodniuk a szervezet értékeihez. Bármilyen csoporthoz történő csatlakozás, az ott érvényes normák elfogadása a belépőtől alkalmazkodást követel, ami bizonyos mértékű énfeladással is jár. (8)

A külföldi tapasztalatok hatására kezdik felismerni a tanárnők a versengő játékok, a csapatjátékok hiányát. A magyar tanterv a tornára, a táncra és az atlétika bizonyos ágaira épül. Így a lányok nélkülözik a játékok, döntően a modern labdajátékok személyiségfejlesztő hatásait: a csapatban való gondolkodást, az együttműködés és a versengés összehangolásának képességét, a szabályok adta keretek közötti kreatív cselekvést.

A TTOE-nak nemcsak a szervezete, de a működési területe, a sport is férfi dominanciájú, így a nők e bizottság hiányában sokkal nehezebben tudnák megőrizni női identitásukat.

A betagozódás esetében lényegi kérdés, hogy milyen témákhoz szólnak, szólhatnak hozzá a tanárnők, a szervezet milyen kérdésekben engedi át a döntés jogát a bizottságnak. A tanárnők mindvégig jelen vannak az újság hasábjain: a legelső számban ugyanúgy találunk tőlük cikket, mint a legutolsó háborús összeállításban. Ám szakmai mozgásterükre ugyanaz jellemző, mint a női sportra: a „nőiességre” korlátozódik. A bizottság neve és az írók neve kötelez, mert lányokról és nőkről írnak, de nem foglalnak állást a szakma nagy kérdéseiben, például a minisztériummal folytatott hosszú érdekképviseleti harcban, vitában. Rájuk – az engedélyezett „nőies” sportágakból következően – a mozdulatművészekkel, a tánctanárokkal vívott küzdelem tartozik, amely konfliktus csak a leányoktatási intézményekben fordulhat elő. (9) Az egyesület vezetése a leánytestneveléssel kapcsolatos kérdésekben kéri ki a bizottság hivatalos véleményét. Ilyen alkalom például, amikor a Középfokú Iskolák Sportköreinek Országos Központja (KISOK) (10) miniszteri biztosa az egyesülettől állásfoglalást kér arról, hogy a leánytanulók milyen körülmények között, milyen feltételekkel adhatók ki a sportegyesületeknek. (11) A fentebb említett nemzeti keret a háború idején nemzetvédelmi keretté alakul át, és mivel a lányok

és a nők szerepe felértékelődik, így nem véletlen, hogy a folyóirat 1943-ban új rovatot indít „Leánytestnevelés” címmel. (12)

Szakmai identitás

Az eddigi rövid történeti összefoglaló is jelzi, hogy a testnevelési tanárnők szakmai kompetenciájának egyik meghatározó eleme, hogy a környezet, a szervezet milyen területeken ismeri el őket, milyen témákban figyel oda a véleményükre. Mielőtt ezeket részletesebben elemezném, egy, a szakmai identitáshoz látszólag csak távolról kapcsolódó témát kell említenem: ez a feminizmus, a századfordulón kibontakozó nőkérdés.

Az (értelmiségi) nőkre még ma is jellemző ambivalens érzéseket táplálnak ők is a feminizmussal kapcsolatban. Szemessné Homola Adél a folyóirat indító számában a következőket írja a „kor szükségszerű szülötteiről”, a feministákról:

„...erőszakos, sokszor groteszk eszközökkel harcba szálltak a férfiakkal és kivívták a nők számára a szellemi munkában való érvényesülés lehetőségét”. (13) Érzékelik, hogy ennek a mozgalomnak köszönhetik értelmiségi létüket, de e vívmány ellenére a szellemi áramlat túlzásaira, vadhajításaira hívják fel a figyelmet, ami alapját képezi az elzárkózásuknak. Pedig, ha utat találnának egymáshoz – ahogy ez megtörtént például a skandináv országokban (14) –, akkor kölcsönösen segíthetnék egymást a sztereotip nőképpel, női ideállal folytatott harcukban. A sport, és a hatására kibontakozó tudományos vizsgálatok új megvilágításba helyezik a női testet, addig megdönthetetlennek hitt tények, tabutémák foszlanak szét a nők fizikai és szellemi-akarati képességeiről. Következésképp: míg a feminista mozgalom a sporttól megkérdőjelezhetetlen eredményeket, addig a tanárnők sportos, a kor közfelfogásától szintén eltérő női identitásuk megerősítését kaphatnák. Ez a szellemi támogatás leginkább ahhoz kellene, hogy a számukra kijelölt szervezeti keretet feszegethessék, a sportpolitika által kijelölt mozgásteret tudatosan növeljék.

Annak ellenére, hogy a vizsgált időszak „nagy” kérdéseiben – pl. a szakma, a tantárgy elfogadtatása minden iskolatípusban – a nők nem nyilatkoznak meg, a foglalkozásról alkotott elképzeléseik mégis kiolvashatók a cikkeikből. A folyóirat 1944-ben körkérdest intéz a szakma prominens képviselőihez „Hogyan készítsük tanmenetünket?” címmel, és két testnevelő tanárnő is elmondhatja véleményét. (15) Mindketten ugyanazt hangsúlyozzák a diákok és a tanárok szemszögéből. Alapvetőnek tekintik, hogy a diákok tervszerű fizikai fejlesztése együtt járjon a „jellembeli tulajdonságok kialakításával”, és a tanmenet a kötöttségek mellett lehetőséget adjon a személyes elgondolások megvalósítására, mert csak ekkor válik a tanítás alkotó tevékenységgé. A tanári szabadság fontosságának hangsúlyozása mögött talán az is rejlik, hogy a lányok/nők sportolásában sokkal gyorsabb és nagyobb változások zajlanak le, mint a fiúkban, ami az előbbieket tanítóktól gyorsabb reagálást, nagyobb önállóságot követel. Ezt tükrözi Szemessné Homola Adélnek a továbbképzésről alkotott véleménye is, melyhez kiinduló kérdése egyben a szakma örök dilemmája: Hogyan tanítson meg egy olyan mozgást a testnevelő, melynek hatását, lefolyását nem ismeri, mert az adott sportágat soha nem gyakorolta? A szerző szerint az I. világháború után az új életstílussal együtt egy új mozgásstílus is tért hódít, amit mindenkinek ismernie kell a gyakorlatban is, ezért szükségesek a rendszeres továbbképzések. A testnevelőnek ugyanazzal a képességgel kell rendelkezni, mint amit az új életstílus bárki mástól is megkövetel: „lelki rugékonysággal”. (16) Az egyesület keretein belül szervezett továbbképzések hasznosságát Wonkené azzal is alátámasztja, hogy a friss ismeretek megszerzése mellett a tanár ismét tanítvány lesz, és ez az újraélés segíti abban, hogy jobban megértse tanítványai lelkivilágát. (17)

A „rugékonyság”, az újra való fogékonyság két területhez szorosabban kapcsolódik: külföldi szakmai tapasztaltszerzés; nyitottság a határterületek felé. A hazai szakfolyóiratok jelenkori publikációit és a szakma elismertetéséért küzdő akkori írásokat ismerve

meglepidve tapasztaltam, hogy mennyivel több külföldi szakmai útról számolnak be a tanárnők, mint mai utódaik: összesen tizenegy írás foglalkozik Németország, Svédország, Anglia és Olaszország leánytestnevelésével; illetve beszámolnak egy amerikai kolléganőjük budapesti szakmai programjáról is. (18) Leginkább az első háromként említett ország (leány)testnevelése és (női) sportja szerepel vonatkoztatási pontként, hivatkozási alapként az írásokban: nem egyszerűen beszámolnak az ott tapasztaltakról, hanem elérendő célként, kívánatos jövőként mutatják be őket. Az új oktatásmódszertani tapasztalatok megszerzése mellett legalább olyan fontos, hogy testnevelő tanárnői identitásuk is megerősödik, mert külföldi útjaik során egy sokkal megalapozottabb, kidolgozottabb kollektív szakmai identitással találkoznak, ami ugyanúgy erőforrása későbbi munkájuknak.

Már említettem, hogy a női sport ugrásszerű változásokon megy keresztül az évszázad második és harmadik évtizedében, de e változások ellenére mozgásteret korlátozott maradt. E korlátozás egyik megnyilvánulási formája a választható sportágak és mozgásformák viszonylag szűk köre. A tanárnők a helyzethez igazodva nem pártfogolják a nők esetében extrémnek tekintett sportágakat. Inkább a határterületek ismereteiből próbálnak meg beemelni újdonságokat: ilyen a javítógimnasztika, vagyis gyógytorna, illetve itt kell megemlíteni a jógát is. (19) A gyógytornával foglalkozó publikációk számát ahhoz képest kevésnek tartom, hogy a szakmán belül ez eredendően egy női irányvonal. Az iskolai testnevelésben történt 1914-es bevezetése után két hölgyet, László Mariettát és Kecskeméthy Annát bízzák meg a tanárnők képzésével. 1921-ben még kifejezetten csak nőknek szerveznek tanfolyamot, melyet 1929-ben követ egy utólagos képzés, ahol már a 49 résztvevő között 7 férfit is találunk. A tanfolyam azért utólagos, mert a növekvő társadalmi igény ellenére csak ebben az évben kerül be a gyógytorna a TF tantervébe. A tanárképzésbe tantárgyként történő beiktatását az is indokolja, hogy egy évvel korábban a gyógytorna-foglalkozások tartását kiterjesztik a fiúiskolákra is. (20)

A határterületek és a kor társadalmi problémáira való nyitottság egyszerre nyilvánul meg a zenei nevelés fontosságának említésében. Napjainkban is örvendetes hír lenne, ha korunk egyik ismert zeneszerzője ellátogatna a TF egyik rendezvényére, ahogy azt Kodály Zoltán tette 1943-ban, amikor részt vett a „Népdal a testnevelési órán” című bemutatón. (21) A látogatásra magyarázatot ad Sümeghy Verának egy korábbi, a női tornáról szóló cikke. (22) A tanárnő a magyar népzene és néptánc sajátos ritmusait alkalmasnak tartja egy új gimnasztikai rendszer kidolgozására, a svédhez és a dánhoz hasonlóan. Példaként Bartók és Kodály zenéjét említi, ahogy ők használják a népzenei forrásokat: megőrizve, de átdolgozva. Véleménye szerint a kísérezzenék kiválasztásánál nemcsak a gyakorlatokon van a hangsúly, hanem a tanulók zenei ízlésének finomításán is. Épp ezért a tanárok esetében a szakmai felkészültség mellett fontosnak tartja a zenei jártasságot is.

A szakmai identitás lényegi elemeinek áttekintése után a tanárnők munkájának két legfontosabb területével, a leánytestneveléssel és a nők sportjával kapcsolatos nézeteiket mutatom be. Az áttekintés készítésekor alapvetően nem a (sport)pedagógia szempontjait vettem figyelembe, tehát nem a szűken vett oktatásmódszertani, nevelésméleti kérdésekre koncentráltam. A tanárnők munkáját a társadalom nőképe határozza meg, így azt keresem, hogy írásaikban hogyan tükröződik ez a kép; vannak-e ehhez képest elmozdulások.

Leánytestnevelés

A folyóirat első számában jelenik meg Marik Klárának *A fejlődő leányok testnevelésének irányelvei* című írása, amely csak egy életkori szakasszal, a pubertással foglalkozik, de ez mint középső periódus hordozza az előzményt – a kisgyermekkort – és meghatározza a következő éveket, a felnőttkort is. (23) Ez az a korszak, amelytől kezdve divergál a lányok és a fiúk testnevelése, mert a lányok esetében ezt kíméleti fázisnak nevezzük a szakemberek a gyors testi és lelki átalakulás miatt. Ezért csak olyan testmozgást

ajánlanak ebben a korban, amely nem terheli a medencét/ágyékot és a gerincet. A lányoknak „türelmes stílusgyakorlatot” kell végezniük 17 éves korukig, versenyszerűen nem ajánlott számukra a vívás, az atlétika, az evezés, a szertorna és a sízés sem. Az I. világháború előtti időszakhoz képest azonban ez mégis előrelépést jelent, mert akkor mennyiségében és minőségében is eltért a lányok és a fiúk testmozgása, mostanra már csak tartalmában. Ennek a felfogásnak megfelelően egy másik publikáció épp azért tartja fontosnak a mindennapos testnevelés bevezetését a leány-középiskolákban, „mert a fiúkkal ellentétben az iskolán kívül nem sok esélyük van a mozgásra”. (24) A leány/női testtel kapcsolatos sztereotípiák áttörésének fontos, kezdeti szakasza ez, amikor a viszonyítási pont azért még mindig a férfi test és annak teljesítménye:

„...a kutatások nyomán megállapítást nyert, hogy a női fizikumnak nem karaktere a gyengeség, de a konstitucionális sajátosságai folytán – melyek a nő élethivatásának egyenes következményei – képtelen és alkalmatlan arra, hogy fizikai teljesítmények terén – egyes kivételes esetektől eltekintve – ugyanazt produkálja, mint a férfi.” (25)

E felfogás ellenére a lányok sportolásának, versenyzésének társadalmi elfogadottsága egyre inkább nő, amit a már említett KISOK – sportegyesületek vita is mutat. A Női Bizottság állásfoglalásában a hangsúly nem a sportszakmai, hanem a pedagógiai kérdéseken van. Ahogy tagjai más publikációkban is nehezményezik, szerintük a sportegyesületekben a teljesítmény háttérbe szorítja a pedagógiai irányítást. (26) A szakma a sporttörvény 1924. évi végrehajtási utasításának (27) biztosítékait maga mögött tudja, mivel az előírja, hogy felnőtt egyesületekben az iskolai ifjúság csak kivételes esetekben, bármikor visszavonható engedéllyel működhet. A tanulóifjúság sportolását továbbra is csak az iskola keretein belül tudják elképzelni, mert így látják biztosítottnak az egységes nevelési rendszert és a korosztály élettani adottságainak figyelembevételét. A KISOK-vita hangsúlyeltolódást jelez az ifjúsági sport társadalmi megítélésében, ami a lányoknál azt is jelenti, hogy kezd átalakulni a kíméleti fázissal kapcsolatos felfogás.

A minőségi különbség, az alacsony intenzitás a lányokat távol tartja a versenyzéstől, a versengő helyzetektől. Épp a külföldi tapasztalatok hatására kezdik felismerni a tanárnők a versengő játékok, a csapatjátékok hiányát. (28) A magyar tanterv a tornára, a táncra és az atlétika bizonyos ágaira épül. Így a lányok nélkülözik a játékok, döntően a modern labdajátékok személyiségfejlesztő hatásait: a csapatban való gondolkodást, az együttműködés és a versengés összehangolásának képességét, a szabályok adta keretek közötti kreatív cselekvést. A női test önállósulása szakmai kihívást is jelent, mert a fiúktól/férfiaktól eltérő aktivitási modellek és formák kidolgozását teszi szükségessé, aminek első lépése lehet a külföldi példák, megoldások hazai adaptálása. Erre tesz kísérletet az előbb említett cikk a testnevelési játékok tantervbe történő beemelésével. (29)

A lányok testnevelésének nemcsak a fiúkéhoz viszonyított lemaradása a kritikus pontja, hanem az is, amit Wonke Rudolfné említ: a 12–18 éves lányok közel 10 százaléka jár csak iskolába. (30) A korosztály 90 százaléka, az iskolát tizenéves korban elhagyó lányok semmiféle rendszeres testnevelésben nem részesülnek. Az ő pubertáskorukra nem érvényes a kíméleti fázis, mert többségük dolgozik, és épp azért lenne szükségük a rendszeres sportolásra, hogy korrigálják a munka egyoldalúságából vagy a túlterhelésből adódó károsodásokat. A lányok ugyan sem a környezetüktől, sem a sportegyesületektől, sem az államtól nem kapják meg azt a támogatást, mint a fiúk, ennek ellenére a szerző tudatosabb életvitelt vár el tőlük: kevés hétfégi szabadidejükben ne moziba és táncolni menjenek, hanem kirándulni. A sport ebben a cikkben sem a személyiség felszabadításának eszköze, hanem a fegyelmezés egyik módja. Az oktatási rendszerből kilépő lányok testnevelése akkor kerül majd előtérbe – a fiúk leventeképzéséhez hasonlóan –, amikor nemzetvédelmi okok teszik szükségessé.

Női sport

A nőtörténetírás egyik nehézsége a források felkutatása, mert a női eseményeket nem találják elég fontosnak és izgalmasnak ahhoz, hogy tudósítsanak róla, és így őrizték meg az utókornak. A hallgatás következménye a feledés, és ezért válik hiányossá (nemzet)-tudatunkban a női emlék, az emlékezés a nőkre. Az első, amit ezzel kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy a korabeli szakfolyóiratok egyike sem foglalkozik ilyen terjedelemben és ilyen szakértelemmel a női sporttal, mint a TTK. Míg az előbbi a szerkesztők, addig az utóbbi a testnevelő tanárnők érdeme, mert két publikációt kivéve az összes többi ők jegyzik. Rendszeresen hírt adnak vagy hosszabban beszámolnak a hazai rendezvényekről, így a sportág népszerűsítését célzó női atlétikai bemutatóról is. (31) A nemzetközi rendezvények kapcsán felhívják a figyelmet a női eredményekre, olyan szempontok szerint tudósítanak, értékelnek, melyek hiányoznak a korabeli férfias sportsajtóból. Marik Klára az 1935-ben Budapesten rendezett főiskolai világbajnokságot az addig hazánkban lebonyolított legnagyobb női sportversenyként értékeli, hisz ennyi sportolónő, ennyi

sportágban – atlétika, kosárlabda, úszás, tenisz, torna és vívás – még soha nem szerepelt nálunk. (32) A berlini olimpiáról, amiről sikerei miatt azt is mondhatjuk, hogy az első női olimpiánk volt, három írás is szól. (33) Ezek közül az egyik, Budai Anna cikke a női olimpiai falu (Frauenheim) életét mutatja be. (34) Ezeknek a cikkeknek a külföldi szakmai utakhoz hasonlóan önigazoló, bizonyító erejük van: a sportos női identitás létjogosultságát támasztják alá. A nők társadalmi szerepének a differenciálódásával a nőiességnek már több, választható formája jelent meg a magyar társadalomban is, és ezek közül az egyik a sportos, melyet ellenzői túl fiúsnak/férfiasnak aposztrofálnak. Ez a jelző azt is jelenti, hogy nemcsak a férfiak, de a nők között is vannak ellenzőik, így mindkét nem felé bizonyítaniuk kell nőiességüket. Szemessné ezért a kor nőtipusait elemezve a szépségversenyek résztvevői és a feministákat is ma-

Még közöttünk vannak azok, akiknek átadták a stafétabotot.

Egy újabb nagy nemzedék, amelynek tagjai még beszélhetnek az elődökről, az elsőkről. És természetesen beszélhetnének önmagukról. Néhány év áll még rendelkezésünkre ahhoz, hogy a generációknak a láncolatát felrajzoljuk, hogy az egymásra épülő, egymásból építkező női „mi-történetet” még előszóban mesélhessék el a velünk élő legidősebb testnevelő tanárnők.

gában foglaló léleknők közé helyezi el saját típusát. Ezzel a két leggyakrabban hangoztatott előítélet ellen védekezik: a nőietlenséget és a férfiakat is sújtó izomagyúságot utasítja el. (35)

A konzervatív felfogást képviselők a modern sport- és versenyörület vadhajtasának tekintik a női sportot, amely a nők eredendő társadalmi feladatára, az anyaságra jelent veszélyt: „A női szervezet lényegesen finomabban, bonyolultabban működik, mint a férfié. Minden módosulás a szervezetet a maga teljes egészében változtatja meg. Ezzel a sportoló nőnek számolnia kell.” (36) Annak a nőnek, aki versenyszerűen sportol, módosulással, vagyis a fiús/férfias alkat biológiai és társadalmi hatásával egyaránt számolnia kell. A sport nem egyszerűen a személyes világot érintő szabadidő-eltöltési forma, hanem a nők tradicionális társadalmi szerepein keresztül a család, a munkahely és a nemzet lesznek a számonkérési szintek, ezek érdekei a meghatározók. E felfogás szerint a nőiesség nem személyes választások sora, hanem erkölcsi kérdéssé magasodik. Ezért a nőiességtől való megfosztás sok minden mástól való megfosztottságot is jelent. Nem véletlen, hogy Marik Klára a főiskolás verseny kapcsán külön szól a fiús alkatú sportolónőkről, de

felsorolja az uralkodó felfogás szerint nőies versenyzőnőket is. A problémát a következőképpen zárja le: „A fiús típusú leány, a férfias karakterű nő többé-kevésbé mindig megvolt, legfeljebb egyes korok divatja jobban el tudta tüntetni őket, illetve nem adta meg nekik a külső megnyilvánulásra a lehetőséget, mint a mai.” (37)

Épp a társadalmi támogatottság megszerzése érdekében a tanárnők a sportolás, a testmozgás pozitív hatásairól írnak. Megpróbálják kiterjeszteni ennek a szabadidős tevékenységnek a hatósugarát az anyaság és a család szervezeti keretein belül. A polgári családok esetében, ahol a sport a társasági élet fontos részét képezi, ott az életkori határokat tolják ki: az idős korban jelentkező betegségek elleni védekezésül ajánlják a tornát, a teniszt és a golfot. (38) A munkáscsaládokban pedig a nőknek a hagyományos szerepeik mellé sorakozó kereső tevékenység miatt megnövekedett terhelés elviseléséhez van szükségük a testmozgásra. Itt az állami beavatkozást sürgetik, mert a munkáskultúra nem támogatja a nők e „haszontalan” szabadidős tevékenységét, ugyanakkor az iskolapadot elhagyva cselédként, kereskedelmi alkalmazottként, vagy olyan iparágakban dolgoznak, ahol a vállalati sport nem jelentős. A sportolásnak a női életkort és a társadalmi elhelyezkedést érintő kiszélesítésére tett törekvések akkor válnak elfogadottá, amikor nemcsak szociális és (köz)egészségügyi kérdésként merülnek fel, hanem a „nemzeti keret” alá helyeződnek: „... a nemzet jövője, a közegészség és a honvédelem érdekében nem elegendők azok az intézkedések, amelyek a férfi-ifjúság testi tökéletesítését célozzák. Gyenge, vézna és vérszegény anyának a fiúgyermekét a legtökéletesebb törvény sem képes már daliává nevelni.” (39)

Előképek és utódok

A két világháború között dolgozó testnevelő tanárnők a szakma első nemzedékét alkotják. Munkájukról, elképzeléseikről és pályájukról már csak publikációik segítségével tudjuk megkérdezni őket, mert kettős feledésnek estek áldozatul: a szakma és a nemzet történetírása is mellőzte őket. Még közöttünk vannak azok, akiknek átadták a stafétabotot. Egy újabb nagy nemzedék, amelynek tagjai még beszélhetnének az elődökről, az elsőről. És természetesen beszélhetnének önmagukról. Néhány év áll még rendelkezésünkre ahhoz, hogy a generációknak a láncolatát felrajzoljuk, hogy az egymásra épülő, egymásból építkező női „mi-történetet” még élőszóban mesélhessék el a velünk élő legidősebb testnevelő tanárnők. Minden generáció örököl egy képet, egy előképet, ahogy azt a nőtörténetírás nevezi. (40) Ez a kép néha példává válik, néha nem, de mindenképpen ez teremti meg a folyamatosságot a nemzedékek között. Mít adhat nekünk ez a láncolat? Női önbizalmat és tudást. Felhalmozott és rendszerezett tudást diák és pedagógus generációkról, kikristályosodott oktatásmódszertant, az életpálya építésének bölcsességét, hogy csak néhányat említsek a nyilvánvaló társadalom- és neveléstörténeti hasznosulás mellett. Mindehhez nem kell mást tennünk, mint kíváncsinak lenni és kérdezni. Kérdezni, amíg még van kit, amíg még van kiket. Hálásnak lenni, amíg még van kinek, amíg még van kiknek.

Jegyzet

(1) Istváni Csaba – Gyenge József (2005, szerk.): *Összefogás az ifjúság egészségéért, edzettségéért 1990–2005*. MTTOE, Budapest. 13.

(2) A folyóirat beköszöntő, 1933. 1. számában a Közölny az 1921-ben megszünt első szakmai kiadvány, a Tornaügy folytatásának tekintik a szerkesztők. (A kiadók viszonylatában is jogutódlásról beszélhetünk, hisz a TTOE a Tornatanárok Országos Egyesületének utódszervezete.) A hivatkozott cikkek bibliográfiai adataiban a Közölny nevét rövidítve – TTK – adom meg.

(3) Ezen kiadványok egyike közli az általunk tárgyalt időszakban diplomát szerzett testnevelők névsorát is. Lásd: Krasovec Ferenc (2000): *75 éves a TF*. Testnevelési Főiskola, Budapest.

(4) A szakma elismertetésének küzdelmes folyamatával foglalkozik Bély Miklós (1940): *A gimnáziumi testnevelés múltja*. Budapest. 186–244.

(5) A nők 24,5 százaléka az ún. egyéb főiskolákon (többek között a TF-en) szerezte a diplomáját, míg 17,3 százaléka végzett bölcsészkaron. Lásd: Papp Barbara (2006): *Nőoktatás és „képzett nők” a két világháború között*. In Kővér György (szerk.): *Zsombé-*

kok. *Társadalomtörténeti tanulmányok*. Századvég Kiadó, Budapest. 713–756.

(6) Hodászi Miklós (1931): *Budapest Székesfőváros iskolai és iskolán kívüli testnevelésügyének történeti fejlődése 1890–1930*. Budapest. 48.

(7) A témáról részletesebben lásd: Bodnár Ilona (2005): Lealacsonyítják-e a nők a sportot? In Palasik Mária – Sipos Balázs (szerk.): *Házastárs? Munkatárs? Vetélytárs?* Napvilág Kiadó, Budapest. 272–287.

(8) A szervezeti tagság kettős, kentaur természetéről vagyis a személyes és a szervezeti rész összehangolásáról lásd Rosengren, K. E. (2004): *Kommunikáció*. Typotex, Budapest. 130–131.

(9) Szemessné Homola Adél (1933): Testnevelés és mozgásművészet. *TTK.*, 1. 7–8. 183–185. Gárdos Magda N. (1937): Testnevelő tanárnő szabad pályán. *TTK.*, 5. 10. 22–23.

(10) 1924 szeptemberében jön létre a Középfokú Iskolák Sportköreinek Országos Szövetsége (KISOSZ), mely 1928-ban átalakult és nevét KISOK-ra módosította. Lásd: Földes Éva – Kun László – Kutassi László (1989): *A magyar testnevelés és sport története*. Sport, Budapest. 213.

(11) Egyesületi hírek. *TTK.*, 9. 1941. 2. 9–11.

(12) A szerkesztők beharangozójukban a következőkkel indokolják a rovat indítását: összekötni mindazokat, akik leánytestneveléssel foglalkoznak; tanácsokat adni, támogatni; hírt adni az eredményekről. Vagyis a már említett kollektív identitás megerősítése a cél. *TTK.*, 11. 1943. 3. 24.

(13) Szemessné Homola Adél (1933): Különböző női típusok. *TTK.*, 1. 1. 21.

(14) Poulsen, A. L. (2004): Female physical education teachers in Copenhagen, 1900–1940: a collective biography. *International Journal of the History of Sport*, 21. 1. 16–33.

(15) Hogyan készítsük tanmenetünket? (körkérdés) *TTK.*, 12. 1944. 8. 57–63. Bartalits Ilonka és Budai Anna írását közlik.

(16) Szemessné Homola Adél (1933): Testnevelés önmagunk számára. *TTK.*, 1. 7–8. 210–211.

(17) Wonkené Zsigmond Judit (1935): Testnevelő tanár és gyakorlati tudás. *TTK.*, 3. 4. 76–78.

(18) A teljesség igénye nélkül néhány cikk azok közül, amelyeknek csakis és kizárólag egy-egy külföldi szakmai út a témája, hisz más publikációkban is találunk hivatkozásokat nemzetközi példákra: Marik Klára (1933): Az angol iskolai testnevelés néhány jellemvonása. *TTK.*, 1. 5. 122–126.; Kardhordó Margit (1934): Major I. G. Thulin, Lund (Svédország) új svédgimnasztikájának ismertetése egyik tanulmányutam alapján. *TTK.*, 2. 1. 16–20.; Bárdossy Mária (1939): Városi Népiskola Stockholmban. *TTK.*, 7. 11. 148–150. Az amerikai kollégánő látogatása: Wonke Rudolfné Zsigmond Judit (1933): Néhány szó az amerikai testnevelésről. *TTK.*, 1. 9. 204–207.

(19) Marik Klára (1937): A javítógimnasztika és egyéb kiegészítő testnevelési ágak kérdése a testnevelő tanárképzésben. *TTK.*, 5. 10. (december) 23–24.; Cséfalvay Gabriella (1944): Jóga az iskolai testnevelésben. *TTK.*, 12. 11. 79–80.

(20) A gyógytorna részletes történetét lásd: Hodászi Miklós (1931): *Budapest székesfőváros iskolai és iskolán kívüli testnevelésügyének történeti fejlődése 1890–1930*. Budapest. 51–73.

(21) Beszámoló a *Népdal a testnevelési órán* címmel tartott bemutatóról. *TTK.*, 11. 1943. 7. 55–58.

(22) Sümeghy Vera (1942): Szabadgyakorlataink új iránya. *TTK.*, 10. 10. 77–79. A témához kapcsolódik még: Elekesné Weber Irén (1939): A magyar tánc nemzetnevelő hatása. *TTK.*, 7. 1. 9–12.

(23) Marik Klára (1933): Fejlődő leányok testnevelésének irányelvei. *TTK.*, 1. 1. 11–13.; A témához kapcsolódik még: Király Dezső (1933): A leányok testnevelése és a versenysport. *TTK.*, 1. 3. 76–79.

(24) Kesselyákné Balassy Vera (1934): A mindennapos testnevelés a leányközépiskolákban. *TTK.*, 2. 2. 49.

(25) Marik Klára (1933): Fejlődő leányok testnevelésének irányelvei. *TTK.*, 1. 1. 12. (Kiemelés az eredeti cikkben.)

(26) Friedrich Ilona (1935): A diákok és az úszósport. *TTK.*, 3. 3. 55–58. Az ifjúsági versenysportról a szakma vélekedésének összefoglalását adja Hodászi Miklós, aki a következőket írja: „Ha az iskolák belső életéhez kapcsolódik majd az eddig sokat kifogásolt leányok versenyeztetése, atletikai és egyéb sportokba való bevonása, vagy a fiúk annyit ostromozott futball-játéka, akkor egy csapásra el fog tűnni az ezek ellen emelt minden kifogás. [...] A versenyszerű sportokat nem tiltani kell az iskolákban, hanem helyes érzékkel egyik legfontosabb nevelési tényezővé kell kifejleszteni.” Lásd: Hodászi Miklós (1931): *Budapest Székesfőváros iskolai és iskolán kívüli testnevelésügyének történeti fejlődése 1890–1930*. Bp. 155–158.

(27) A m. kir. vallás- és közoktatásiügyi miniszter 1924. évi 9000. számú rendelete a testnevelésről szóló 1921. évi LIII. t.c. végrehajtása tárgyában. 8. §. A tanulóifjúság az iskolán kívüli sportban. Lásd: Ivánkovits Kálmán (1931): *A testnevelésre vonatkozó jogszabályok gyűjteménye*. Stúdium, Budapest. 18–19.

(28) Neszmélyi Alice (1937): Hogyan lehetne a természetes sportokat (atlétika, játék) intenzívebbé tenni a leányiskolákban? *TTK.*, 5. 9. (november) 10–13.

(29) A témához kapcsolódó cikk még: Wonkené Zsigmond Judit (1935): Játékok, stafétaversenyek. *TTK.*, 3. 4. 82–85.

(30) Wonke Rudolfné (1937): A fiatal leányok testi nevelése. *TTK.*, 5. 9. (november) 5–9.

(31) Kael Anna – Marik Klára (1935): A MASZ női atletika-technikai bemutatója. *TTK.*, 3. 4. 81–82.

(32) Hazánk indította a legnépesebb női csapatot 34 fővel, és versenyzőink mind a hat sportágban rajthoz álltak. Lásd: Marik Klára (1935): Számok és gondolatok a VI. Nemzetközi Főiskolai Világ bajnokságok női versenyeivel kapcsolatban. *TTK.*, 3. 7–8. 157–159.

(33) Wonke Rudolfné (1936): Az olimpiai női torna-verseny. *TTK.*, 4. 6–8. 71–76.; Marik Klára (1936): A berlini Olympia keretbemutatóiról. *TTK.*, 4. 6–8. 76–81.

(34) Buday Anna (1936): A versenyzők élete a Frauenheimban. *TTK.*, 4. 9–10. 97–101.

(35) Szemessné Homola Adél (1933): Különböző női típusok. *TTK.*, 1. 1. 20–24.

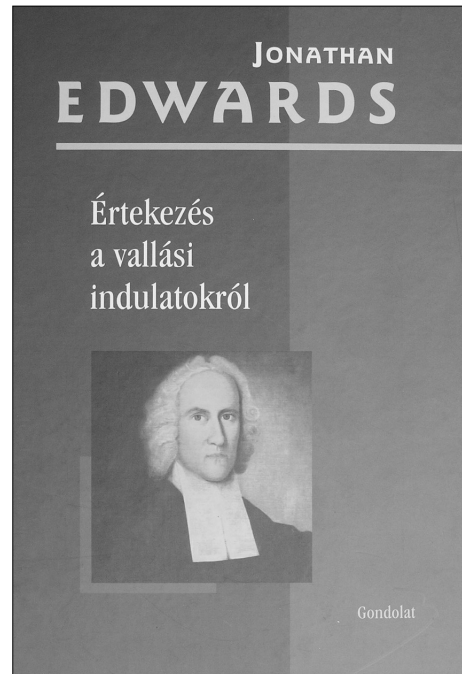
(36) A Közlöny teljes terjedelmében közöl egy az Új Idők 1938. februári számában megjelent cikket: Scipades Elemér (1938): Sportoljon-e a nő? *TTK.*, 6. 2. 22. (Kiemelés az eredeti cikkben.)

(37) Marik Klára (1935): Számok és gondolatok a VI. Nemzetközi Főiskolai Világ bajnokságok női versenyeivel kapcsolatban. *TTK.*, 3. 7–8. 159.

(38) Gorkáné Petrovits Angéla (1933): A nők sportja idősebb korban. *TTK.*, 1. 2. 54–56.

(39) Wonke Rudolfné (1937): A fiatal leányok testi nevelése. *TTK.*, 5. 9. (november) 7. (Kiemelés az eredeti cikkben.)

(40) Pető Andrea – Waaldijk, Berteke (2005): A női példaképek élettörténetének feldolgozása. A feminista pedagógiai eszközök története, gyakorlata és jövője. *Új Pedagógiai Szemle*, 55. 2. 3–15.

A Gondolat Kiadó könyveiből